

به نام خداوند جان و خرد

سیاست نامه

به همراه شرح کامل دشواری ها

نالیف:

خواجه نظام الملک ابوعلی حسن بن علی بن اسحاق توسی

ویرایش و شرح: سمائه دلیرکوهی

انتشارات پگاه الوند

سرشناسه: نظام الملک، حسن بن علی، ۴۰۸-۴۸۵ ق.

عنوان قرارداد: سیاستنامه

عنوان و نام پدیدآور: سیاست نامه به همراه شرح کامل دشواری ها / تالیف
نظام الملک ابوعلی بن حسین بن علی بن اسحاق طوسی؛ ویرایش و شرح سمانه
دلیرکوهی

مشخصات نشر: تهران: انتشارات نگاه الوند، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۳۰۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۱۶۵-۲-۳

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

موضوع: کشورداری - - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: پادشاهی - - متون قدیمی تا قرن ۱۴

موضوع: نثر فارسی - - قرن ۵ق.

شناسه افزوده: دلیرکوهی، سمانه

رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۲/۹۶۹/۶۹ JC

رده بندی دیویی: ۳۲۰/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۲۰۱۳۰

انتشارات نگاه الوند

تهران؛ تلفن: ۲۸۳۰۲۷۵۲

سیاست نامه

به همراه شرح کامل دشواری ها

خواجه نظام الملک ابوعلی حسن بن علی بن اسحاق طوسی
ویرایش و شرح: سمانه دلیرکوهی

طراح جلد فروغ بیژن

لیتوگرافی صدف • چاپخانه تصویر • صحافی مهرگان

نویت چاپ نخست: ۱۳۹۲ • شمارگان ۵۰۰ نسخه

شماره نشر: ۳

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۱۶۵-۲-۳

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

فهرست

فصل اول - اندر احوال مردم روزگار و مدح خداوند عالم سلطان عادل شهنشاہ اعظم خَلْدَاللَّہُ مُلْکُہُ	۱۳
فصل دوم - اندر شناختن قدر نعمت ایزد تعالیٰ مرپادشاہان را	۱۷
فصل سوم - اندر مظالم نشستین پادشاہ و عدل و سیرت نیکو ورزیدن	۱۹
فصل چهارم - اندر عمال و پرسیدن احوال وزیران و دبیران	۲۹
فصل پنجم - اندر مقطعان و بر رسیدن کہ بار مایا چون می روند و احوال ایشان	۴۰
فصل ششم - اندر قاضیان و خطیبان و محاسبه و رونق کار ایشان	۵۰
فصل هفتم - اندر پرسیدن از حال عامل و قاضی و شحنه و رییس و شرط سیاست	۵۵
فصل هشتم - اندر پژوهش کردن و بر رسیدن کار دین و شریعت و مانند این	۶۹
فصل نهم - اندر مشرفان و کفاف ایشان	۷۳
فصل دهم - اندر صاحب خبران و منہیان و تدبیر کارهای ملک کرمن	۷۴
فصل یازدهم - اندر تعظیم داشتن فرمان های عالی اعلا اللہ و مثال ها کہ از درگاه نویسند	۸۳
فصل دوازدهم - اندر غلام فرستادن از درگاه در مهمات	۸۶
فصل سیزدهم - اندر جاسوسان فرستادن و تدبیر کار ایشان کردن بر صلاح مملکت و رعیت	۸۷
فصل چهاردهم - اندر بیکان فرستادن و پرندگان بر مداومت	۱۰۲
فصل پانزدهم - اندر احتیاط کردن پروانه ها در مستی و هوشیاری	۱۰۳
فصل شانزدهم - اندر وکیل خاص و رونق کار او	۱۰۴
فصل هفدهم - اندر تدیمان و نزدیکان و ترتیب کار ایشان	۱۰۵
فصل هژدهم - اندر مشاورت کردن پادشاہ با دشمنان و حکیمان در کارها	۱۰۸
فصل نوزدهم - اندر مفردان و برگ و ساز و ترتیب کار و احوال ایشان	۱۱۰
فصل بیستم - اندر ترتیب سلاح های مَرصع در بارگاه	۱۱۲
فصل بیست و یکم - اندر معنی احوال رسولان و ترتیب کار ایشان	۱۱۳
فصل دیگر	۱۱۴

فصل بیست و دوم - اندر ساخته داشتن علف در منزل‌ها	۱۱۸
فصل بیست و سیم - اندر روشن داشتن اموال جمله‌ی لشکر	۱۱۹
فصل بیست و چهارم - اندر لشکر داشتن از هر جنس	۱۲۱
فصل بیست و پنجم - اندر به نوا داشتن و مقیم داشتن لشکر از هر قوم به درگاه	۱۲۳
فصل بیست و ششم - اندر داشتن ترکمانان بر مثال غلامان و ترکان و غیر آن در خدمت	۱۲۴
فصل بیست و هفتم - اندر زحمت ناکردن بندگان جز وقت خدمت و ترتیب کار ایشان	۱۲۵
فصل بیست و هشتم - اندر ترتیب غلامان سرای	۱۲۶
فصل بیست و نهم - اندر بار دادن خاص و عام	۱۴۱
فصل سی و ام - اندر ترتیب مجلس شراب و شرایط آن	۱۴۳
فصل سی و یکم - اندر ترتیب ایستادن بندگان و چاکران	۱۴۵
فصل سی و دوم - اندر حاجت خواستن و التماس‌های لشکر و خدمت حشم	۱۴۶
فصل سی و سوم - اندر شناختن چهل و سلاح و آلت جنگ و سفر	۱۴۷
فصل سی و چهارم - اندر عتاب کردن با بکشندگان هنگام خیط و گناه	۱۴۸
فصل سی و پنجم - اندر ترتیب کار پاسبانان و نویسان و دربانان	۱۵۰
فصل سی و ششم - اندر نهادن خوان نیکو و ترسیم آن	۱۵۱
فصل سی و هفتم - اندر حق گزاردن خدمت داران و بندگان شایسته	۱۵۴
فصل سی و هشتم - اندر احتیاط کردن در اقطاع مطلق و احوال رعیت	۱۵۷
فصل سی و نهم - اندر شتاب ناکردن در کارهای مملکت مرپادشاه را	۱۵۸
فصل چهل - در امیر حرس و چوب‌داران و اسباب سیاحت	۱۶۰
فصل چهل و یکم - اندر بخشودن پادشاه بر خلق خدای عز و جل و عذرکاری و رسمی را بر قاعده آوردن	۱۶۵
فصل در معنی القاب	۱۷۵
فصل چهل و دوم - اندر دو عمل یک مرد را نافرمودن و عمل به مردم پاک دین و شایسته دادن و بیکاران را عمل فرمودن و محروم نا گذاشتن و بدمذهب و بدگیش را عمل ندادن و از خویشتن دور داشتن	۱۸۶
فصل چهل و سوم - اندر معنی اهل ستر و سرای حرام و حد زیردستان و ترتیب آن	۲۰۹
فصل چهل و چهارم - باز نمودن احوال بد مذهبان و مزدک و مزدکیان	۲۱۹
فصل چهل و پنجم - اندر بیرون آمدن سنیادگیر از نساویر به ری و فتنه‌ی کار او	۲۳۹
فصل چهل و ششم - اندر بیرون آمدن باطنیان و قرمطیان و سبب پیدا آمدن ایشان	۲۴۱
فصل چهل و هفتم - اندر بیرون آمدن باطنیان در خراسان و ماورا التهر	۲۴۶
در خروج باطنیان در زمین شام و مغرب	۲۵۳

۲۵۴	خروج قرمطی و مزدکی در ناحیت هرات و غور
۲۵۶	در بیرون آمدن علی بن محمد برقی بر مذهبی باطنی به خوزستان و بصره با لشکر زنگیان
۲۵۶	در بیرون آمدن حسن جنایی و پسرش یوطاهر در بحرین و الحسا
۲۶۱	در خروج خرم دینان به اصفهان
۲۶۲	در خروج بابک
۲۶۷	فصل چهل و هشتم - اندر خزاین نهادن و نگاه داشتن و قاعده و ترتیب آن
۲۷۰	فصل چهل و نهم - اندر پاسخ دادن و گذاردن شغل متظلمان و انصاف دادن
۲۷۶	فصل پنجاهم - اندر نگاه داشتن مال و حساب مجموعات ولایت‌ها و نسق و ترتیب آن
۲۷۹	فهرست اعلام
۲۹۹	کتاب‌نما

مقدمه

«سیاست‌نامه» که آن را «در سیرالملوک» یا «پنجاه‌فصل» خواجه خوانده‌اند یکی از مساندگارترین و شیواثرین کتاب‌هایی است که در اواخر سده‌ی پنجم توسط خواجه‌نظام‌الملک در پنجاه فصل نوشته شده است.

نویسنده‌ی این کتاب ابوعلی حسن بن علی بن اسحق ملقب به نظام‌الملک در سال ۴۰۸ ه.ق در یکی از روستاهای توس خراسان به دنیا آمد. دوران کودکی اش را در شهر توس گذراند و در همان جا به تحصیل علوم پرداخت. وی در یازده سالگی قرآن را فراگرفت و سپس در توس و نیشابور و مرو و فقه شافعی و حدیث آموخت و چندی بعد در شهر بلخ به خدمت ابوعلی بن شادان درآمد و به دبیری وی اشتغال جست.^۱

اما اجداد و نیاکان خواجه نظام‌الملک از دهقانان بزرگ آن روزگار بیهق (سبزوار امروزی) بودند و پدرش ابوالحسن علی در زمان سلطان محمود غزنوی با حکمران خراسان همکاری نزدیک داشته است. بعدها به اداری امور مالی و حکومتی توس انتخاب شد و ظاهراً خواجه نظام‌الملک در آن منطقه متولد شد و بعدها به توسی هم شهرت یافت.

مؤلف سیاست‌نامه روزگارانی را در کنار ابوعلی بن شادان حاکم بلخ بود و زیر نظر او به شغل دیوانی پرداخت تا این که البارسلان، بلخ را زیر سلطه‌ی خود گرفت و علی بن شادان وزیر ایشان شد و به تبع او خواجه در دستگاه البارسلان وارد شد.

اما البارسلان در سال ۴۵۵ به جای عم خود، طغرل اول، به سلطنت رسید و چون در ذی‌الحجه‌ی ۴۵۶ وزیر طغرل اول یعنی عمیدالملک، ابونصر منصور بن محمد کندی

نیشابوری راکشت در سیزدهم همین ماه خواجه را مستقلاً به وزارت خود برداشت و خواجه از این زمان تا دهم رمضان ۴۸۵ که کشته شد در وزارت البارسلان و ملک‌شاه با نهایت استقلال و اقتدار برجا بود^۱.

خواجه نظام‌الملک حدود سی سال به عنوان وزیر در کنار البارسلان و ملک‌شاه سلجوقی حضور داشت و در اداره‌ی امور کشور و فتح سرزمین‌های دیگر و حتی در سرکوب مخالفان این دو پادشاه از خود تدبیرهای زیادی نشان داد و موجب شهرت و عالم‌گیر بودن این دو پادشاه شد.

در زمان پیری خواجه نظام‌الملک پسران او وارد دستگاه حکومتی شدند اما به خاطر نفوذ خواجه گاه‌گاهی سوءاستفاده‌هایی از مناصب و نفوذ درباری خود کردند تا جایی که موجب خشم ملک‌شاه و اختلاف بین این پادشاه و خواجه نظام‌الملک شد.

بسیاری از نزدیکان خواجه و سلطان ملک‌شاه هم از این اختلاف سوءاستفاده‌ی فراوانی کردند و تلاش کردند تا خواجه توسط پادشاه عزل شود اما سلطان ملک‌شاه به عزل خواجه در دوران پیری هم رضایت نداد تا این که در زمانی که خواجه به همراه ملک‌شاه از اصفهان عازم بغداد بود در نزدیکی کرمانشاه شخصی در لباس صوفیان که برخی نقل کرده‌اند از فداییان اسماعیلی بوده است، خود را به خواجه نزدیک کرد و با ضرب کارد او را مجروح نمود و خواجه در دهم رمضان ۴۸۵ به خاطر همین جراحت جان سپرد و جسد او را به اصفهان منتقل کرده و در آن جا به خاک سپردند.

اما کتاب سیاست‌نامه نه تنها در حوزه‌ی سیاست و کشورداری مشهور است بلکه در حوزه‌ی ادبی نیز از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشد.

استاد ملک‌الشعرای بهار در کتاب ارجمند سبک‌شناسی خود درباره‌ی این کتاب می‌نویسد: «سبک این کتاب اختلاطی است بین تاریخ بلعمی و تاریخ بیهقی، یعنی از حیث روانی و سهولت عبارت و ایجاز شبیه به نشر بلعمی است ولی از حیث لغات و اصطلاحات تازه و داشتن کنایات و استعارات و روشن‌گری اطراف و جوانب هر موضوع به تاریخ بیهقی شبیه است»^۲.

به هر روی این کتاب به خاطر مطالب زیبا و پندآموز اخلاقی، اجتماعی و ادبی قابل

۱. سیاست‌نامه، به تصحیح عباس اقبال، ص ج.

۲. سبک‌شناسی، ج ۲ صص ۱۱۱-۱۱۰.

توجه بسیاری از پارسی‌زبانان و دانشجویان می‌باشد به همین دلیل در ویرایش و شرح این کتاب تلاش کردم بسیاری از واژگان دشوار را معنا کنم تا برای دانش‌پژوهان سهل‌تر و آسان‌تر بنماید و به ویرایش امروزی توجه داشته‌ام تا بیش‌تر مقبول افتد.

هم‌چنین با توجه به وجود نسخه‌های متعدد در کشور، نسخه‌ی استاد اقبال را پیراسته‌تر دیدم لذا این کتاب براساس نسخه‌ی استاد عباس اقبال ویرایش و شرح شد. امید است این کتاب قابل استفاده‌ی علاقه‌مندان به ادب کهن پارسی و به‌ویژه دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی باشد و کاستی‌های احتمالی را بر ما ببخشایند.

www.ketab.ir